

Ks. BOGDAN FERDEK

MĄDROŚĆ JAKO TYTUŁ CHRYSOLOGICZNY

Teologię tytułów chrystologicznych rozwinął Orygenes. Stanowią one jeden z kluczowych elementów jego chrystologii. Tytuły, po grecku *epinoia*, odsłaniają bogactwo misterium, jakim jest Jezus Chrystus. Tytuły wyrażają ludzki sposób widzenia tego bogactwa¹. Orygenes omawia około pięćdziesięciu tytułów. Głównym tytułem jest dla niego *Mądrość*².

Do chrystologicznego tytułu *Mądrość* nawiązywała w starożytnym Kościele bazylika katedralna w Konstantynopolu *Hagia Sophia*, konsekrowana w 360 r. przez patriarchę Eudoksjusza³.

Również współczesna chrystologia nawiązuje do tytułów przypisywanych Chrystusowi. A. Ziegenaus uważa, że każdy tytuł wyraża jakiś szczególny aspekt objawienia Jezusa Chrystusa⁴. Nowy Testament zna mniej więcej 50 tytułów⁵. Jednym z nich jest *Mądrość Boża*. Jaka jest chrystologiczna treść tego tytułu i co ona wnosi do chrystologii? Na to pytanie postara się przynieść odpowiedź niniejsze opracowanie.

¹ H. CROUZEL. *Orygenes*. Bydgoszcz 1996 s. 255.

² *Tamże*.

³ Zob. T. GOŁGOWSKI. *Hagia Sofia*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 6. Red. J. WALKUSZ [i in.]. Lublin 1993 kol. 473-474.

⁴ A. ZIEGENAUS. *Jesus Christus. Die Fülle des Heils*. Aachen 2000 s. 49.

⁵ *Tamże*.

1. Rozumienie mądrości w filozofii.

W Leksykonie PWN *Filozofia* podaje 10 znaczeń słowa *mądrość*. Według Sokratesa jest to rozeznanie co do dobra i zła. Seneka uważa, że mądrość to doskonały rozum lub rozum doprowadzony do najwyższego stanu. Cyceron określa mądrość jako znajomość spraw boskich i ludzkich. Dla Augustyna mądrość jest właściwą miarą duszy. R. Descartes widzi w mądrości umiejętność trafnego posługiwania się rozumem. G. W. Leibniz definiuje mądrość jako wiedzę, która uczy jak osiągnąć szczęście. D. Hume upatruje w mądrości rzadko osiągalny szczyt wiedzy. G. Vico widzi w niej umiejętność używania rzeczy zgodnie z naturą. I. Kant określa ją jako zręczność w wyborze środków dla własnego dobra. M. Scheler przedstawia mądrość jako umiejętność bezpośredniego poznania wartości⁶. Filozoficzne określenia mądrości wiążą mądrość z rozumem i dlatego jest ona często utożsamiana z wielością informacji. Łatwo jednak zauważyć, że niektóre ujęcia wiążą mądrość z określoną postawą życiową.

Filozoficzne rozumienie mądrości jest tylko przedpołem dla jej teologicznego ujęcia. Ze względu na to, że greckie słowo: *philosophia* znaczy *umiłowanie mądrości*⁷, Euzebiusz nazwał Chrystusa *filozofem*⁸. Ten tytuł odniesiony do Chrystusa może grozić deprecjonowaniem Go, ponieważ nie jest On tylko miłośnikiem mądrości i jej nauczycielem, ale samą Mądrością. Jako Mądrość nie jest On jedną z *latarni* ludzkości, ale Światłością oświecającą każdego człowieka.

2. Mądrość w Piśmie świętym.

Stary Testament zawiera grupę ksiąg, które w sposób szczególny zajmują się tematem mądrości. Według tych ksiąg mądrość

⁶ *Filozofia*. Red. W. ŁAGODZKI, G. PYSZCZEK. Warszawa 2000 s. 219.

⁷ *Tamże*. s. 128.

⁸ X. TILLIETTE. *Chrystus filozofów*. Kraków 1996 s. 81.

jest umiejętnością życia zgodnie z wolą Jahwe i utożsamia się z posłuszeństwem prawu Bożemu. Mądrość może także oznaczać mądrość czysto ludzką, która przeciwstawia się Bogu i dlatego jest ona mądrością pozorną, będącą w ostatecznym rachunku głupotą. Głupota to działanie na własną szkodę. Wreszcie Stary Testament mówi o mądrości Bożej. Jest ona wieczna, ma udział w stworzeniu świata i w kierowaniu nim. Poszukuje ona ludzi, przebywa z nimi i udziela się im. Teksty sapiencjalne zdają się sugerować, że mądrość jest nie tylko przymiotem Boga, ale wręcz odrębnym osobowym bytem. Z perspektywy chrześcijańskiej można by dopatrywać się w mądrości objawienia drugiej Osoby Trójcy Świętej. Według współczesnych biblistów jest to tylko poetycka personifikacja mądrości jako przymiotu Boga, co było charakterystyczne dla obrazowego sposobu wyrażania myśli przez Izraelitów. Wskazuje na to fragment Prz 9, 13-17, w którym występuje personifikacja głupoty. Dla autorów ksiąg sapiencjalnych mądrość nie jest więc odrębną Osobą Bożą, która działa własną mocą, lecz stanowi ona mądrość Boga. Można ją jednak nazwać *personifikacją objawiającą*, gdyż przygotowała grunt pod nowotestamentalne objawienie Chrystusa jako wcielonej mądrości Bożej⁹.

Nowy Testament rozpoznaje starotestamentalną figurę mądrości Bożej w Jezusie Chrystusie. Chrystus tak jak mądrość preegzystuje i przebywa u Boga. Podobny język, który opisuje mądrość w Starym Testamencie, jest w Nowym odniesiony do Chrystusa. Tak jak mądrość Chrystus ma udział w stworzeniu świata. Poprzez przypowieści Chrystus uczy mądrości. On jest większy od Salomona, który w Starym Testamencie uchodził za nauczyciela mądrości (Mt 12, 42). Jezus jako dziecko wzrasta w mądrości (Łk 2, 40). Rodacy Jezusa dziwią się daną mu mądrością (Mk 6, 2). Paweł wprost nazywa Chrystusa *mądrością Boga* (1 Kor 1, 24).

⁹ Zob. R. E. MURPHY. *Wprowadzenie do literatury mądrościowej*. W: R. E. BROWN, J. A. FITZMYER, R. E. MURPHY. *Katolicki komentarz biblijny*. Warszawa 2001 s. 436-444.

W Chrystusie ukryte są skarby mądrości i wiedzy (Kol 2, 3)¹⁰. Wydarzenie Jezusa Chrystusa jest więc również interpretowane w kategorii mądrości.

3. Mądrość jako tytuł chrystologiczny u Ojców i pisarzy Kościoła.

Nowotestamentalna tradycja utożsamiająca Chrystusa z Mądrością Bożą została podjęta i pogłębiona przez Ojców Kościoła. Zasadniczo mądrość była odnoszona do Chrystusa, choć zdarzały się wyjątki, że odnoszono ją do Ducha Świętego. Pierwszym, który utożsamił mądrość z Duchem Świętym był Teofil z Antiochii. Opierając się na Ps 33, 4 pisze: „owe trzy dni, które były przed światłami, są obrazem Trójcy: Boga, Jego Słowa i Jego Mądrości”¹¹. Za tożsamością Ducha Świętego i Mądrości Bożej opowiedział się również św. Ireneusz z Lyonu. Według niego Bóg zawiera w sobie odwiecznie Logos-Syna i Mądrość-Ducha. Są to jakby dwie ręce Boga Ojca¹².

Jednak dzięki Klemensowi Aleksandryjskiemu i Orygenesowi, a więc dzięki szkole aleksandryjskiej ostatecznie zwyciężyła w teologii doktryna odnosząca Mądrość Bożą do Chrystusa. Według Klemensa Chrystus jest uosobioną odwieczną Mądrością, którą Bóg radował się już przed stworzeniem świata. „I w najważniejszym znaczeniu jako «Mądrość Boga» mógł On być nazywany również Nauczycielem istot za Jego pośrednictwem stworzonych”¹³. Syn Boży jako Mądrość stanowi początek wszelkiej mądrości. „Słusznie Apostoł mądrość Boga nazwał «wieloraką w przejawach», jako że «wielokrotnie na wiele sposobów» poprzez sztukę, poprzez naukę, poprzez wiarę, poprzez prorocтва – świadczy swą moc czynienia nam dobrze, ponieważ cała

¹⁰ Zob. G. O' COLLINS. *Christology*. New York 1995 s. 38-39.

¹¹ TEOFIL Z ANTIOCHII. *Do Autolyka*. II, 15.

¹² M. SZRAM. *Chrystus – Mądrość Boża według Orygenesusa*. Lublin 1997 s. 46-47.

¹³ KLEMENS ALEKSANDRYJSKI. *Kobierce*. VII, 7, 4-5.

Mądrość od Pana pochodzi i jest z Nim na wieki¹⁴. Cała mądrość pochodzi więc od Chrystusa jako od swojego źródła. Praktykowaniem mądrości jest filozofia¹⁵. Dlatego starożytną filozofię uważa Klemens za *trzeci Testament* przygotowujący do przyjęcia prawdziwej filozofii, której źródłem jest Chrystus – Mądrość. Logos dał Grekom filozofię po to, aby prowadziła ich do Chrystusa podobnie jak Żydów Prawo. Wszelkiego bowiem dobra sprawcą jest tylko Bóg, w jednym przypadku bezpośrednio i pierwszoplanowo, jak w odniesieniu do Starego i Nowego Testamentu, w innych pośrednio i przez następstwa, jak w zastosowaniu do filozofii. Być może nawet, że filozofia została dana Hellenom bezpośrednio i celowo, zanim jeszcze Pan ich także powołał. Bo przecież i ona prowadziła żywioł helleński do Chrystusa, podobnie jak Prawo prowadziło do Niego Hebrajczyków. A więc filozofia pełni funkcję przygotowawczą, toruje drogę temu, którego Chrystus z kolei doprowadza do doskonałości¹⁶. Klemens mówi także o mądrości technicznej, która jest biegłością w sprawach związanych z codziennym życiem¹⁷.

Dla Orygenesesa *Mądrość* jest centralnym tytułem Chrystusa. Jest ona bytem osobowym, a nie czystym pojęciem i jako taka utożsamia się z Chrystusem – Synem Bożym. On jest Mądrością samą w sobie. Ukazał to szczegółowo M. Szram w swojej pracy: *Chrystus – Mądrość Boża według Orygenesesa*. Chrystus – Mądrość jest źródłem i szczytem wszelkiej teoretycznej i praktycznej wiedzy o Bogu, przyczynach świata i człowieka oraz o życiowej realizacji cnoty. Chrystus jako Mądrość Boża jest mądrością jedną i wieloraką, całą, uniwersalną, posiadającą moc sprawczą i zarazem bezwartościową w ocenie świata¹⁸. Chrystus jako Mądrość Boża posiada następujące funkcje: stwarzającą i opatrnościową, nauczającą w Piśmie świętym, zbawiającą i objawiającą we Wcieleniu, nauczającą i uświęcającą w Kościele czasów obec-

¹⁴ *Tamże*. I, 27, 1.

¹⁵ *Tamże*. I, 30, 1.

¹⁶ *Tamże*. I, 28, 2-4.

¹⁷ Zob. *Tamże*. I, 25, 1-26, 5.

¹⁸ Zob. SZRAM, jw. s. 225-248.

nych i rekapitułującą w Kościele czasów przyszłych¹⁹. Jednorodzony Syn Boży jest substancjalnie istniejącą Mądrością Boga²⁰.

Orygenes wywarł wpływ na innych, np. na Grzegorza z Elwiry²¹. Według niego Bóg komunikuje się ze swoimi stworzeniami. Różne aspekty tego komunikowania odsłaniają tytuły lub imiona. Jednym z tych tytułów jest *Mądrość* odnoszona do Chrystusa. Chrystus jest Mądrością, czyli założycielem Wszechświata.

Dla Grzegorza z Nazjanzu Chrystus jest Mądrością, bo wszystko wie. Nie ma w Nim żadnej ignorancji, ponieważ jest nie tylko Stwórcą świata, ale i wypełnieniem, czyli nowym stworzeniem wszystkich rzeczy. Jest końcem wszystkiego, czemu dał początek²².

Również Leon Wielki przypisuje mądrość Chrystusowi. Czytni to w *Liście do Flawiana*, który został przyjęty przez Sobór Chalcedoński. List ten tajemnicę Wcielenia wyraża poprzez nawiązanie do mądrości, o której mówi Księga Przysłów: „Płodność bowiem dał Dziewicy Duch Święty, prawdziwe zaś ciało wzięte zostało z jej ciała. A kiedy «Mądrość budowała sobie dom» (Prz 9, 1), to jest w tym ciebie, które wzięło z człowieka i które ożywiło tchnieniem życia rozumnego...” (BF VI, 7, 2).

Według Ojców i pisarzy Kościoła substancjalnie istniejącą Mądrością Bożą jest Jednorodzony Syn Boży. On jako Mądrość jest początkiem stworzenia i jego przyszłością. On także jest zjednoczony ze swymi stworzeniami. Poprzez Wcielenie, które jest ukazaniem się Mądrości na ziemi i jej przebywaniem wśród ludzi, Syn Boży zjednoczył się z każdym człowiekiem. Od Niego jako Mądrości Bożej pochodzi wszelka mądrość, szczególnie ta obecna w filozofii. Zadaniem tej mądrości jest doprowadzenie ludzi do źródła, z którego ona pochodzi, a jest nim Chrystus – Mądrość Boża.

¹⁹ Zob. *Tamże*. s. 249-300.

²⁰ ORYGENES. *O zasadach*. Kraków 1996 s. 68.

²¹ P. LISZKA. *Teologia hiszpańska*. Legnica 2001 s. 39.

²² GRZEGORZ Z NAZJANZU. *Orationes*. 30, 15.

4. Chrystus jako Mądrość u Piotra Abelarda.

W średniowieczu chrystologię tytułu *Mądrość Boża* rozwijał P. Abelard. Już w pierwszym zdaniu swojej *Teologii chrześcijańskiej* nazywa Chrystusa Mądrością: „Chrystus Pan jako wcieleną Mądrość samego Boga...”²³. Gdy chodzi o całą Trójcę Świętą, to według P. Abelarda: „Imię Ojca... oznacza potęgę, imię Syna – mądrość, imię Ducha Świętego – okazywanie dobroci w stosunku do stworzeń”²⁴. Ta prawda o Trójcy Świętej została objawiona już przed przyjściem Chrystusa niektórym Żydom i poganom: „... takiego zróżnicowania Boskiej Trójcy nie zapoczątkował Chrystus, lecz tylko jaśniej i dokładniej nauczał. Bóg przez natchnienie zechciał objawić to i prorokom żydowskim, i filozofom pogańskim...”²⁵. W szczególności „szkoła platońska zawsze była bardzo zgodna z nauką wiary o Świętej Trójcy, oraz że Platon i jego następcy dokładniej niż wszyscy inni filozofowie rozumieли tę kwestię i opisali...”²⁶. W ten sposób „największy filozof i zwolennicy jego nauki złożyli jak najlepsze świadectwo dla największej Mądrości, jaką jest Chrystus, to znaczy Słowo, będące mądrością Boga Ojca”²⁷. To, że „Bóg objawił treść katolickiej wiary Żydom – za pośrednictwem proroków, poganom – przez wybitnych filozofów i wieszczów”²⁸ dawało im miejsce w Kościele, a tym samym szansę na zbawienie. „W rzeczywistości wielu i pogan, a niektórzy także spośród Żydów byli oświeceni w tej sprawie przez swych nauczycieli, i wyznawali wiarę w Trójcę Świętą, a przez to w jednym gmachu Kościoła byli ze sobą złączeni jakby dwie ściany”²⁹. Dzięki temu, że nauka filozofów była chrześcijańska P. Abelard nie waha się mó-

²³ P. ABELARD. *Teologia chrześcijańska*. W: P. ABELARD. *Pisma teologiczne*. Warszawa 1970 s. 7.

²⁴ *Tamże*. s. 11.

²⁵ *Tamże*.

²⁶ *Tamże*. s. 80.

²⁷ *Tamże*. s. 81.

²⁸ *Tamże*. s. 91.

²⁹ *Tamże*.

wić o ich zbawieniu. „Aby nikt nie wątpił w zbawienie wierzących pogan na przestrzeni czasu od ustanowienia Zakonu do przyjścia Chrystusa, oczywiście, jeżeli bez przyjmowania sakramentów żyli czysto i sprawiedliwie, a przecież jest pewne, że między poganami są znani filozofowie, którzy słyngli przez naukę i czystość życia”³⁰. P. Abelard nie odrzuca twierdzenia, że niewiara prowadzi do potępienia, lecz wykazuje, że starożytni filozofowie byli wierzącymi, bo tak jak Żydów przez proroków, tak pogan przez filozofię Bóg pouczał o istotnej treści katolickich dogmatów. To daje podstawę do nadziei, że przynajmniej niektórzy poganie i Żydzi zostali zbawieni. Chrześcijaństwo jest kontynuacją filozofii, tak jak jest kontynuacją żydowskiego Zakonu, choć w obu przypadkach jest kontynuacją na wyższej płaszczyźnie. Chrześcijan i filozofów łączą nie tylko wspólne zasady moralne, lecz także sama nazwa. „Przez nazwę jesteśmy z nimi złączeni, ponieważ od prawdziwej Mądrości, to znaczy mądrości Boga Ojca, jaką jest Chrystus, jesteśmy nazwani chrześcijanami, i z tej racji należy nas również prawdziwie nazwać filozofami”³¹. „I dlatego ewangeliczną naukę łatwiej przyjęli pogańscy filozofowie niż Żydzi, ponieważ stwierdzili, że jest jak najbardziej zbliżona do ich własnej nauki i we wszystkim może być z nią zgodna, z wyjątkiem tajemnic Wcielenia, sakramentów i Zmartwychwstania”³².

Abelard rozwija naukę Ojców Kościoła. Dla Niego Chrystus jest Wcieloną Mądrością Boga. On objawił wiarę w Tróję niektórym poganom i Żydom. Dzięki temu mogli być zbawieni bez przyjmowania sakramentów. Mądrość prowadzi do swojego źródła, którym jest Syn Boży. Tym samym daje szansę na zbawienie, nawet bez sakramentów.

³⁰ *Tamże.* s. 108.

³¹ *Tamże.* s. 121.

³² *Tamże.*

5. Chrystus jako Mądrość we współczesnej teologii.

Współcześni teologowie, nie tylko katolicy, próbują pogłębić chrystologię w oparciu o przypisywany Chrystusowi tytuł *Mądrość*. G. O'Collins zastanawia się, dlaczego św. Jan nie poświęcił się mądrością do wyrażenia tajemnicy Chrystusa. Mógł nawiązać do następującej wypowiedzi proroka Barucha: „Potem ukazała się ona (Mądrość) na ziemi i zaczęła przebywać wśród ludzi” (Ba 3, 38) i powiedzieć: „mądrość stała się ciałem i zamieszkała między nami”. G. O'Collins uważa, że mądrość była rodzaju żeńskiego i dlatego ta figura nie pasowałaby do Jezusa, który był mężczyzną³³. Taki argument nie przekonałby feministek, które wprost twierdzą, że Jezus jest kobietą³⁴. Kolejny argument, którym G. O'Collins próbuje wyjaśnić, dlaczego św. Jan nie identyfikuje Chrystusa z Mądrością, sprowadza się do stwierdzenia faktu, że dla zhellenizowanych Żydów Mądrość utożsamiała się z Torą. Powiedzenie: „mądrość stała się ciałem” oznaczałoby, że Tora stała się ciałem, a to byłoby absurdem³⁵. G. O'Collins posługuje się mądrością, aby ukazać Jezusa Chrystusa jako powszechnego Zbawiciela, także niechrześcijan³⁶, co zostanie w niniejszym opracowaniu szerzej przedstawione.

Protestancki teolog J. Moltmann uważa, że chrystologia Logosu ma swoje źródło w chrystologii Mądrości, a ta jest kosmiczną chrystologią³⁷. Aby to uzasadnić J. Moltmann zestawia dwa teksty: Prz 8, 22-23 i 1 Kor 8, 6. Księga Przysłów mówi, że Mądrość została stworzona od początku nim ziemia powstała. Była ona towarzyszką Stwórcy. Przez nią wszystko zostało stworzone. Z kolei św. Paweł pisze, że wszystko stało się przez Chrystusa. Skoro wszystko stało się przez Chrystusa i przez Mądrość,

³³ O'COLLINS, jw. s. 41.

³⁴ D. STINTON. *Jesus of Africa: voices of contemporary african Christology*. W: *The Myriad Christ*. Red. T. MERRIGAN, J. HAERS. Leuven 2000 s. 308.

³⁵ O'COLLINS, jw. s. 41.

³⁶ Zob. *Tamże*. s. 303-305.

³⁷ J. MOLTMAN. *Der Weg Jesu Christi*. München 1989 s. 306.

dlatego można dokonać identyfikacji Mądrości z Chrystusem³⁸. Chrystus jako Mądrość jest Tym, przez którego Bóg wszystko stworzył. W swoim rozumowaniu J. Moltmann idzie jeszcze dalej. Opierając się na Rz 4, 17 mówi o ścisłym związku stworzenia i zmartwychwstania. Bóg jest tym, który to, co nie istnieje powołuje do istnienia i dlatego ożywia umarłych. Stąd wniosek, że skoro przez Chrystusa – Mądrość wszystko zostało stworzone, to i przez Chrystusa – Mądrość dokona się powszechne zmartwychwstanie. Przez Chrystusa dokona się więc *creatio nova*³⁹, czyli eschatyczne odnowienie całej ludzkości i kosmosu. Dla Moltmanna Chrystus – Mądrość jest więc nie tylko Początkiem stworzenia, ale i jego Przyszłością.

W teologii prawosławnej Mądrość jest odnoszona do Chrystusa na gruncie sofiologii. Sofiologia zawiera trzy wątki. U Ojców Kościoła dominuje wątek chrystologiczny. Mądrość jest tożsama z Chrystusem. U dawnych Słowian dominuje wątek Maryjny. Mądrość utożsamiana jest z Matką Bożą. Współcześnie dominuje wątek kosmologiczny i eklezjalny. Mądrość jest postrzegana jako poszukiwanie jedności całego stworzenia⁴⁰. Na gruncie sofiologii Chrystus też przedstawiany jest jako Mądrość Boża. Dochodzi to do głosu w stwierdzeniu, że świat jest poznany i stworzony we Wcieleniu. Bóg wyrzeźbił oblicze człowieka wpatrując się w Mądrość człowieka Niebieskiego i Wiecznego – w Chrystusa⁴¹. A zatem mądrość, którą odkrywa człowiek odbija mądrość, którą jest Chrystus i do Niego prowadzi.

Gdy chodzi o współczesnych teologów prawosławnych, to warto zasygnalizować poglądy W. Łosskiego. Dla niego energie⁴²

³⁸ *Tamże*. s. 303-304.

³⁹ *Tamże*. s. 306.

⁴⁰ T. ŠPIDLIK. Myśl rosyjska. Inna wizja człowieka. Warszawa 2000 s. 397.

⁴¹ *Tamże*. s. 414.

⁴² Energie określają sposób istnienia Trójcy poza Jej niedostępną istotą. Bóg istniałby więc jednocześnie w swej istocie i poza swoją istotą. Energie są jakby *promieniami boskości*, które przenikają świat stworzony. Św. Grzegorz Palamas nazywa je: *boskościami*, *niestworzonym światłem* lub *łaską*. Bóg niedostępny w swej naturze jest obecny w energiach *jak w lustrze*, pozostając niewidzialny w tym, czym jest; *tak jak nasza twarz staje się widzialna w lustrze*,

objawiają niezliczone imiona Boga, m.in. Mądrość⁴³. Wspólny całej Trójcy atrybut Mądrości będzie określał Syna w porządku ekonomicznym Boskiej: Syn jest Mądrością hipostatyczną Ojca⁴⁴.

Zasygnalizowane poglądy teologiczne pogłębiają chrystologię. Mądrość pomaga ukazać Chrystusa jako powszechnego Zbawiciela i jako tego, który jest przyszłością człowieka i świata oraz jako Tego, na wzór którego wszystko zostało stworzone.

6. Znaczenie Mądrości jako tytułu chrystologicznego dla współczesnej teologii religii.

Za pomocą przypisywanego Chrystusowi tytułu *Mądrość Boża* można ukazać Chrystusa jako powszechnego Zbawiciela. Jest to sprawa szczególnie aktualna w kontekście pluralistycznej teologii religii, która głosi, że Bóg zbawia ludzi przez ich własne tradycje religijne, tak samo jak chrześcijan zbawia przez Jezusa Chrystusa. Jezus Chrystus jest więc drogą do zbawienia tylko dla chrześcijan. Jezus Chrystus i jego zbawcza tajemnica nie stoi w centrum Bożych planów mających na celu zbawienie wszystkich ludzi⁴⁵.

Tymczasem na jedynność i wyjątkowość wydarzenia Jezusa Chrystusa zwraca uwagę św. Piotr w mowie przed Sanhedrynem: „I nie ma w żadnym innym zbawienia, gdyż nie dano ludziom pod niebem żadnego imienia, przez które moglibyśmy być zbawieni” (Dz 4, 12). To, że zbawienie jest tylko w Jezusie Chrystusie nie oznacza opowiedzenia się za ekskluzywną teologią religii, która nie widziała możliwości zbawienia dla wyznawców religii niechrześcijańskich. Dokument Międzynarodowej Komisji Teologicznej opowiada się za inkluzywną teologią

będąc niewidzialna dla nas samych. Zob. W. ŁOSSKI. *Teologia mistyczna Kościoła Wschodniego*. Warszawa 1989 s. 63- 75.

⁴³ W. ŁOSSKI. *Teologia mistyczna Kościoła Wschodniego*. Warszawa 1989 s. 70.

⁴⁴ *Tamże*. s. 73.

⁴⁵ Zob. CH. GILLIS. *Radical Christologies? An Analysis of the Christologies of John Hick and Paul Knitter*. W: *The Myriad Christ*. Red. T. MERRIGAN, J. HAERS. Leuven 2000 s. 521-534.

religii. Przy takiej opcji: „religie mogą pełnić rolę «preparatio evangelica», mogą przygotowywać narody i kultury do przyjęcia wydarzenia zbawczego, które już się dokonało, ale ich funkcji nie można zrównywać z funkcją Starego Testamentu, który był przygotowaniem do samego wydarzenia Chrystusa. Zbawienie otrzymuje się dzięki darowi Boga w Chrystusie” (*Chrześcijaństwo a religie*, 85-86). Można więc powiedzieć, że „nie ma zbawienia poza Chrystusem”⁴⁶. Wskazuje na to jedno z kluczowych twierdzeń ostatniego Soboru, rozwijane przez Jana Pawła II w jego pierwszej encyklice *Redemptor hominis*: „Chrystus zjednoczył się jakoś z każdym człowiekiem” (KDK 22). To zjednoczenie Chrystusa z każdym człowiekiem czyni go powszechnym Zbawicielem.

Tą rolę Chrystusa jako powszechnego Zbawiciela można wyjaśnić za pomocą kategorii *mądrości*. Różne formy mądrości są obecne we wszystkich religiach. One przerzucają most pomiędzy chrześcijanami a wyznawcami innych religii. Chrześcijańska wiara może widzieć we wszystkich przejawach mądrości zbawczą obecność Chrystusa: *ubi sapientia ibi Christus*⁴⁷. W oparciu o wypowiedź św. Pawła, że w Chrystusie są ukryte wszelkie skarby mądrości i wiedzy (Kol 2, 3), można widzieć Chrystusa w tej mądrości, o której mówił prorok Baruch, że „ukazała się ona na ziemi i zaczęła przebywać wśród ludzi” (Ba 3, 38). Od Chrystusa pochodziłaby więc mądrość obecna w religiach niechrześcijańskich. Rozpoznanie Chrystusa jako pełni Bożego objawienia i Zbawiciela wszystkich nie zaprzecza tym wszystkim drogom, na których działał On jako Boża Mądrość. Dzięki Niemu, ci którzy nie znając Go żyli jednak według mądrości, jaką znajdowali w swoich religiach, mogą osiągnąć zbawienie. Poza Chrystusem nie ma więc zbawienia, niezależnie od tego, czy jest On Bogiem znanym czy też nieznanym. Jako taki pozostaje On jedynym Zbawicielem. Nie ma więc pluralizmu zbawicieli, czyli jakiegoś panteonu, w którym Jezus Chrystus byłby jednym z wielu zbawicieli.

⁴⁶ O'COLLINS, jw. s. 300.

⁴⁷ *Tamże*. s. 305.

7. Znaczenie dla chrystologii.

Deklaracja *Dominus Iesus* powinna być impulsem do pogłębienia chrystologii. W tym procesie pewną rolę może odegrać mądrość. Dzięki niej można ukazać Chrystusa jako powszechnego Zbawiciela. Klemens i Abelard głosili możliwość zbawienia tych pogan, którym przez filozofię zostało dane poznanie Boga i zasad postępowania. Postępowanie według tych zasad dało im zbawienie. Dzisiaj można to rozszerzyć na wyznawców innych religii. Mądrość w religiach jest odbiciem Mądrości Bożej. Żyjąc według niej wchodzi w kontakt z jedynym Zbawicielem i to daje im szansę na zbawienie.

Tytuł *Mądrość Boża* ogniskuje w sobie całość chrystologii. Ukazuje, że Jezus Chrystus jest *Pierwszym i Ostatnim, Początkiem i Końcem, Alfą i Omegą*. Przez Niego wszystko się stało i wszystko będzie odnowione. Ale On jest obecny również w terażniejszości zgodnie z obietnicą: „Ja jestem z wami przez wszystkie dni aż do skończenia świata” (Mt 28, 20). Jako Mądrość Boża jest On nie tylko z uczniami, którzy poznali Go, uwierzyli w Niego i przyjęli chrzest. On jest zjednoczony z każdym człowiekiem i dlatego ma dużo anonimowych uczniów, którzy zbliżają się do Niego przez mądrość. Są różne kręgi zjednoczenia Chrystusa z człowiekiem. Ze swoimi wyznawcami zjednoczony jest On przez wiarę i chrzest. Z tymi, którzy Go nie poznali i nie uwierzyli może być zjednoczony przez mądrość. Człowiek, któremu Chrystus nie objawił się w historycznym świadectwie Kościoła, może doświadczyć spotkania z Nim poprzez mądrość. Mądrość zawarta w religiach byłaby więc kręgiem poprzez który Chrystus jednoczy się jakoś z każdym człowiekiem. Tą tezę można podbudować teologią Wcielenia, kiedy to *Mądrość budowała sobie dom i zaczęła przebywać wśród ludzi*. Teza ta bynajmniej nie chce osłabiać konieczności Kościoła do zbawienia, o której mówi *Dominus Iesus*. Raczej chce pogłębić soborową naukę o przyporządkowaniu do Kościoła. To przyporządkowanie opiera się na tym kręgu zjednoczenia Chrystusa z człowiekiem, jakim jest mądrość.

Chrystologia rozwijana w oparciu o tytuł *Mądrość Boża* ma aspekt ekumeniczny. Mądrość jako tytuł chrystologiczny obecna jest w chrystologii katolickiej, prawosławnej i protestanckiej. W tym względzie nie ma różnic; poszczególne chrystologie ukazują różne aspekty tego tytułu i dlatego mogą się wzajemnie ubogacić.

Według Klemensa i Abelarda do Chrystusa – Mądrości Bożej prowadzi mądrość zawarta w filozofii, a według G. O'Collinsa także mądrość zawarta w religiach niechrześcijańskich. I odwrotnie, ludzka mądrość jest odbiciem Bożej Mądrości, która poprzez nią również jednoczy się z każdym człowiekiem. Dlatego można powiedzieć: *ubi sapientia ibi Christus*. Można podjąć dalsze badania nad tym, czy ta zasada może być odniesiona do mądrości obecnej w literaturze⁴⁸, albo jeszcze śmieiej – w myśli technicznej. Pewne intuicje w tym względzie można odnaleźć w *Kobiercach* Klemensa Aleksandryjskiego⁴⁹.

Można stwierdzić, że tytuł *Mądrość Boża* ubogaca współczesną chrystologię nowymi treściami poszerzając jej pola badawcze.

Zusammenfassung

Die Theologie der christologischen Titel ist ein wichtiges Element der zeitgenössischen Christologie. Die Titel entdecken das Mysterium Jesu Christi. Jeder Titel drückt einen besonderen Aspekt der Erscheinung des Erlösers aus. Eins davon ist Weisheit. In der Philosophie versteht man unter Weisheit eine bestimmte Lebenseinstellung. Das Alte Testament betont, dass Weisheit eine Eigenschaft Gottes ist. Hier kann man von einer gewissen Personifizierung der Weisheit sprechen. Der Hl. Paul bezeichnet Christus als die Weisheit Gottes. (1 Kor 1, 24). Clemens von Alexandrien sieht die altertümliche Philosophie als das Dritte Testament, das zu der Aufnahme der wahren Philosophie vorbereitet. Logos gab den Griechen die Philosophie, damit diese sie zu Christus

⁴⁸ Zob. B. ZIELIŃSKA. *Literatura jako praeparatio e:angelica*. „Przegląd powszechny” 2001 nr 3 (955) s. 335-345.

⁴⁹ Zob. KLEMENS, jw. I, 25, 1-26, 5.

führt, genauso wie er den Juden das Recht gab. Für Origenes ist Weisheit der zentrale Titel Christi. Abelard nennt Christus die Verkörperung der Weisheit Gottes. Weisheit als ein christologischer Titel, gegenwärtig in der katholischen, griechisch-orthodoxen und in der protestantischen Christologie, kann eine wichtige Grundlage für den ökumenischen Dialog werden. Der christologische Titel hat auch eine Bedeutung in der zeitgenössischen Religionstheologie. Für O'Collins führt Weisheit, die in den nichtchristlichen Religionen vorhanden ist, zum Christus als die Weisheit Gottes. Und nach dem Prinzip *ubi sapientia ibi Christus*, kann man nach dem Bezug zur Weisheit, die in der Lehre des Humanismus und sogar in der Lehre der Technik gegenwärtig ist, fragen.

Ks. Janusz Misiewicz